

Een rode vlag: de Slag bij Westbroek in de Amsterdamse geschiedenis*

Wie verwacht in het hart van Amsterdams rosse buurt een verband met Westbroek te vinden?

De merkwaardige titel van dit artikel vraagt om uitleg. Immers: wat is die rode vlag? Wie denkt bij de slag bij Westbroek aan de Amsterdamse geschiedenis? Toch gaven bekende Amsterdamse historici uit een dichtbij en ver verleden Westbroek en zijn slag van 1481 veel aandacht. Wat is er aan de hand en wat betekent die vlag, dat vaandel?

Enige tijd geleden trof ik in Geert Mak's "Kleine Geschiedenis van Amsterdam" de opmerking aan, dat na de Slag bij Westbroek een aantal gevangenen naar Amsterdam werd overgebracht; ook zou toen een bij die slag buitgemaakt vaandel daar zijn opgehangen. Nieuwsgierig geworden pakte ik een wat oudere geschiedenis van Amsterdam: die van de 18de eeuwse Jan Wagenaar. Daar stond het inderdaad ook:

"De Utrechtschen, die eenigen tyd te voren, de Hollanders bij de Vaart geslaagen hadden, werden, op deezen zelfden zesentwintigsten December, door hen, onder 't beleid van den stadhouder Joost van Lalaing, overwonnen in Westbroek. De gevangenen, die omtrent honderd in getale waren, werden naar Amsterdam gevoerd. Ook stont de Stadhouder den Amsterdammers de veroverde bannier der Utrechtschen af, die ter ghedagtenisse deezer zege, in de Oude Kerke, werdt opgehangen." (Jan Wagenaar, "Amsterdam in zyne opkomst, aanwas, geschiedenissen" (Amsterdam, 1760), eerste stuk, pg. Boek IV, pg. 185.)

Dit vroeg om nader onderzoek. Wagenaar verwees naar de "Historische Beschrijvinge der zeer wijt beroemde Coopstadt Amsterdam door Ioh. Isaecium Pontanum". Daar leest men in het eerste boek, pg. 32 (uitgegeven te Amsterdam in 1614):

"De hollanders een weijnich te voren waren in het Sticht van Utrecht ghetogen / ende hadden vele Dorpen gherooft ende gebrandt / ende hebben Emenesse met ghewelt ende ghewapender handt gecreghen; ende door die victorie de Soldaten opgeblasen zijnde / hebben daer nae die van der stadt dickwils tot den strijt uut geeyst. Die van Utrecht en hebben haer oock niet te soecken ghemaect / ende de occasie waer ghenomen hebbende / hadden gehoopt haer onversiens te bespringen / ende Emenesse weder te ghewinnen. Maer den Hollander / nauwe acht op de vyanden ghenomen hebbende / ettelicke licht ghewapende krijgsknechten voor ghesonden / hij selve in lagen liggende / terstont daer na als zy nu hant ghemeen metten anderen gheworden waren / bestont se van achte-

*[Wie in de slag bij Westbroek geïnteresseerd is, verwijs ik naar mijn artikel "Veel in weinig. De Slag bij Westbroek en de Muurschilderingen als brandpunt in een geschiedenis van het Noorderpark." In: W. van Schaik, red., "Boeren, Soldaten, Heiligen. Ontginning, krijgsgewoel en Kerk tussen Utrecht en het Gooi." (Groenekan, 1996.)]

ren te bevechten / ende dedese seer groote schade; Die van Utrecht zijn gevloeden d'eene hier ende d'ander daer loopende / ende het quam haer wel te passe dat het in den winter al hardt bevrozen was / ende dar sy daeromme te ghereeder nae de stadt condon vlieden. Daer bleven even wel ver-slaghen boven de duysent Burghers; ende Baernt van Everding Burghemeester van der stadt / ende van Zulen, met meer andere eerbare / rijcke ende treffelicke burghers. Daer wort ontrent hondert ghevangen / ende worden alle tot Amsterdamme gebrocht. Oock gaf die Stadthouder het vaandel vanden vyant genomen / die van Amsterdam tot haerder eere; het welcke in die Oude kercke als een victorie teecken ghehangen wert."

Het lijkt een serieus verhaal. Immers, Pontanus (1571-1639) was in zijn tijd, evenals de hiervoor genoemde Amsterdamse stads-historieschrijver Wagenaar (1709-1773), een historicus van faam. Pontanus was hoogleraar te Harderwijk en assistent van de beroemde Deense astronoom Tycho Brahe. Over Wagenaar zegt een bekend historisch lexicon: "*Opvallend door nauwkeurigheid en betrouwbaarheid, wordt zijn betekenis als historicus ... thans weer ten volle erkend.*" (Nijhoffs Geschiedenislexicon. Nederland en België") Zowel Wagenaar als Pontanus waren dus gewetensvolle, betrouwbare onderzoekers. Maar er is meer dan de juistheid der gegevens: als een veldslag in het Utrechtse ruim aandacht krijgt in twee standaardwerken over de geschiedenis van Amsterdam, dan moet die veldslag voor die stad wel belangrijk zijn geweest.

Waarom die "Amsterdamse" aandacht?

Het antwoord is niet zo moeilijk: Amsterdam en Holland waren eeuwenlang de natuurlijke vijanden van het Sticht Utrecht. De slag bij Westbroek was één van de vele schermutselingen in en over het betwiste

grensgebied tussen het bisdom Utrecht en het graafschap Holland. Er werd gevochten om politieke en economische winst. De verveningen in het gebied tussen Zuiderzee en stad Utrecht – waar Westbroek in lag – werden immers door hun turf in toenemende mate van belang voor de groeiende steden. Daarnaast mogen we zonder meer aannemen, dat bij de Slag bij Westbroek Amsterdamse soldaten betrokken zijn geweest of dat op zijn minst soldaten betaald met Amsterdams geld meestreden. Waarom anders het in het citaat beschreven eerbewijs, het cadeau gegeven vaandel?

Een correcte en betrouwbare weergave? De hinderlaag, de gevangenen en doden, de aanvoerders, het vaandel.

Ook al hebben we te doen met een serieus verhaal met een duidelijk motief, de vraag blijft of de weergave van Pontanus en in zijn voetspoor Wagenaar correct is. Daarom vergelijk ik de voornaamste elementen van hun tekst met andere overleveringen.

1. **De hinderlaag.** Wagenaar verwijst – naast Pontanus - naar nog een tekst waarin men over de slag bij Westbroek informatie kan vinden. Het is een kroniekje over de jaren 1481-1483, in de zeventiende eeuw gepubliceerd door Antonius Matthaëus (1535-1610) in diens *Veteris Aevi Analecta* (hier geciteerd volgend de tweede druk Den Haag, 1738.) In deel I van deze *Analecta* (pg. 430 vv.) leest men uitgebreid over de Slag bij Westbroek. Deze tekst verklaart de hinderlaag die bij Pontanus onhelder blijft. Bij Matthaëus leest men over deze hinderlaag dat de Hollandse stadhouder en legeraanvoerder Josse de Lalaing en zijn "*cappeteynen ... hadden haer volck aen drie heeren gestelt, daer dat een Heer den brant* [van Westbroek die de aandacht van de stad Utrecht trok] *of voerden.*" De Utrechtse burgers en soldaten werden door dit eerste, brandstichtende leger de stad uitgelokt; te laat merkten ze de andere twee, 'achtergehouden' legers op.

2. **Het vaandel.** Ook inzake het vaandel dat volgens Pontanus en na hem Wagenaar en Mak in de Amsterdamse Oude Kerk belandde, geeft de tekst van Matthaëus uitleg. In het navolgende citaat wordt duidelijk wat dit Utrechtse vaandel geweest kan zijn:

“ende die van Utrecht traden tot hem (d.i. de Hollandse troepen) ende Aernt Ruys had dat roey Peljoen [de rode Utrechtse vlag, vgl. het Franse “pavillon”] in die hant. Ende doe sy op dat veen quamen, doe saghen die van Utrecht die twee ander heeren. Doe riep Aernt Ruys, Weerom, Weerom, dat volck is ons te groot en te veel.”

De massa vlucht, meldt de chroniqueur van Matthaëus: *“Ende de een seijt, dat Aernt Ruys dat peljoen wech werp, ende die ander seijt, dat hij ’t ontwee scuerden.”* Rood was een van de stadskleuren van Utrecht.

Vier geharnaste burgers van de stad Utrecht in 15e eeuwse kledij met bannier van de stad. Gewassen penseeltekening van Joost van Atteveld naar een verdwenen glasraam in de Buurkerk. (Ontleend aan Geschiedenis van de Provincie Utrecht, I, 279.)

3. **De gevangenen en de doden.** Over de door Pontanus genoemde honderd gevangenen is de Matthaëus' kroniekschrijver wat bescheidener: *“Ende der werden der ghevangen omtrent vyftich”*.

Matthaëus' tekst over de doden is veel uitgebreider dan Pontanus die alleen het getal duizend noemt. En twee Utrechters bij name. Bij Matthaëus' chroniqueur is sprake van veertig doden die meteen in een kuil werden gegooid (later volgde nog een aantal extra begrafenissen), een getal vermisten van vijf tot zeshonderd (die in het veen verdwenen waren), dertien of veertien kinderen van vijftien of zestien jaar van burgers uit de stad. Bij naam worden de volgende aanzienlijke burgers genoemd: Aernt Ruys, burgemeester, Steven van Zulen, “overste ouderman”, Jacob Stayer, Aernt van Amerongen, Claes van Zyl, Dirc Huberts, Mathaëus de Craen en Willem van Rooijen “die smede”.

Dit zijn, op de door Pontanus genoemde Van Zuylen na allemaal nieuwe namen. Pontanus zelf geeft maar één onbekend gegeven: het sneuvelen van Baernt van Everding.

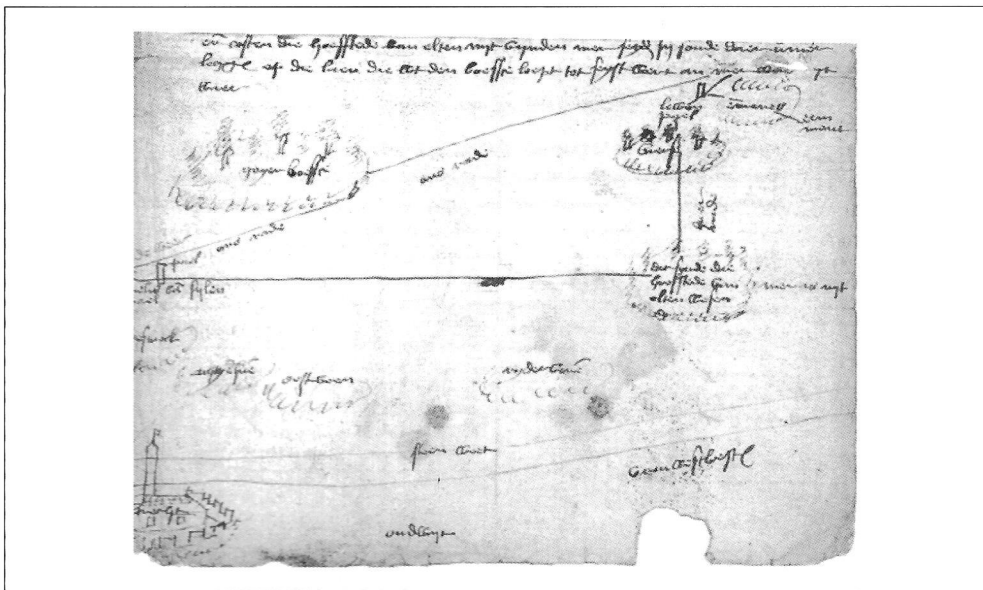
4. **De aanvoerders.** Waar Pontanus slechts van de Hollanders spreekt, worden bij Matthaëus man en paard genoemd: Josse de Lalaing, stadhouder van Holland en zijn onderbevelhebbers *“Jan van Rans, Marcgrave van Antwerpen, Petyt Salezaert Ridder ende was uyt Vrancrijck, Jan de Blanc ende Houtuyn, ende waren uyt Engellant.”* Op deze wijze maakt Matthaëus' kroniekschrijver duidelijk dat de Slag bij Westbroek internationale betekenis had; daarvan getuigt alleen al de herkomst van de aanvoerders.

Westbroek en Eemnes: oorlogsgebied in het veen. Het door Pontanus genoemde Eemnes lag in gebied dat zowel door de Utrechtse bisschop als de Hollandse graaf werd geclaimd. In het mid-

den van de veertiende eeuw had bisschop Jan van Arkel het dorp Eemnes en omstreken onder Stichts gezag gebracht. Niet zonder strijd en – anders dan in 1481 - met succes. Men leest daarover in de kroniek van de veertiende eeuwse historicus Johannes de Beka, een van de belangrijkste geschiedwerken uit die tijd:

“In den jaer mccc xl viii des achten daghes na Sunte Margrieten daghe (19 juli), alsoe die vrede ende ghenomen hadde tuschen Holland ende den ghestichte (’t Sticht), toech bisschop Jan uut mitter stat van Utrecht op een velt bi Emenesse, dat lapers hiet, daer hem die Hollanders stoutelike tieghens quamen, mer si verloren den strijt. Daer bleef ghevangen heer Melis van Mijnden ende vele goeder lude met hem, daer die bisschop groten scat of haelde, ende vele bleven daer doot ende ghevangen van Emenesse, zodat si bi node haren nijwen namen mosten oflaten, dat si Oosthollant hieten, ende nemen haren ouden name weder ende bliven bisdomer (onderdanen van de bisschop) als si tevoren waren.”

De gebeurtenissen van 1348 en 1481 bij Westbroek en Eemnes overstegen het belang van deze dorpen zelf. Ik schreef hiervoor over economische belangen: veenland – en dus turf - werd in de veertiende en vijftiende eeuw steeds belangrijker in het diffuse grensgebied van Sticht en graafschap Holland. Eemnes lag in het veen, evenals Westbroek. Bij Eemnes en bij Westbroek werd moeras ontgonnen. Veen en turf riepen vijandelijkheden op, zoals de hiervoor beschreven slag bij het Laapersveld van 1348 (door historici ook aangeduid als de slag bij Hollandsche Rading). Veenland was te ontginnen of ontgonnen moeras, gebied dat door zijn aard en zijn opschuivende ontginningen moeilijk af te grenzen was. Van Eemnes tot Utrecht via Westbroek lag zo een politiek en economisch voor graaf en bisschop beiden belangrijk en betwist gebied. In dit verband werd in 1472 het bekende grensscheidingskaartje van Gooi en Sticht vervaardigd, waarschijnlijk het oudste in de provincie Utrecht. Op dit kaartje staat rechtsboven Eemnes en de “Leeuwenpaal” (een grenspaal), linksboven het Gooierbosch. Aan de onderkant ligt Utrecht. Er tussenin Oostveen en Westbroek.

Schets van de grensscheiding tussen Holland (het Gooi) en Utrecht uit 1472. Rechtsboven de Leeuwenpaal, linksonder de stad Utrecht, recht daarboven Oostveen en Westbroek. (Uit: *Geschiedenis van de Provincie Utrecht*, I, 202.

De toren "Zwijgt Utrecht" of "Zwijgt Utrecht" (prent in Jan Wagenaar, II)

Wat het voorgaande nu weer met Amsterdam – zie de titel van dit artikel – te maken had? Niet voor niets heette één van Amsterdams belangrijkste poorten in de veertiende en vijftiende eeuw: "Zwijg (of zwigt) Utrecht".

**Is Pontanus te vertrouwen?
Wat gebeurde met het vaandel?**

Via deze Amsterdamse poort keer ik weer terug naar Pontanus' verhaal. De genoemde feiten zijn dus niet strijdig met ons elders bekende gegevens, integendeel. We mogen aannemen dat het verhaal van de rode wimpel die kort na derde kerstdag werd opgehangen in de Oude Kerk te Amsterdam, juist is. Deze kerk *"deed ook dienst voor meer wereldse zaken, zoals het boeten van netten en de reparatie van zeilen. Het was een ontmoetingsplaats voor inwoners en handelaren, waar men van gedachten kon wisselen of rondwandelen tijdens een orgelbespeeling. ... Door deze verscheidenheid aan sociale, economische en culturele func-*

De Oude Kerk (prent in Jan Wagenaar, II)

ties kreeg de kerk de bijnaam 'de Huiskamer van Amsterdam'."

In deze huiskamer hing waarschijnlijk meer dan een eeuw de wimpel waar dit verhaal mee begon. Een telefoontje met de mensen van de Stichting "De Oude Kerk" te Amsterdam leerde me, dat hij er nu niet meer hangt. Waarom niet? Een tekst die nog steeds te lezen staat op het uit 1681 stammende koorhek helpt het verklaren:

"Misbruyck in Godes Kerck allengskens ingebracht is hier weer afgedaen int jaer tseventich acht XVc)"

In 1587 immers werd Amsterdam van katholiek protestant. Het ligt voor de hand aan te nemen dat met de komst van het Calvinisme naar Amsterdam het interieur van de Oude Kerk aanzienlijk kaler werd. En hiermee raakt de rode wimpel van Arend Ruys die bij Westbroek het leven liet, voorgoed uit het zicht.

Anne Doedens

